

Cărți vechi necunoscute

Ex libris Constantini Cantacuzeni

Ce se citea la noi cu secole în urmă? Reconstituirea unei vechi biblioteci aruncă, implicit, un fascicul de lumină asupra civilizației medievale românești, depozitară a unor resurse nefructificate încă integral. O bibliotecă poate reflecta fidel mentalitatea unei întregi epoci, dar și personalitatea unui colecționar, după cum filele îngălbenite de vreme au supraviețuit pe rafturi într-un memorial sui-generis. Un jurnal de lectură insolit, a cărui devoalare induce cititorului de azi veritabile delicii bibliofile. De altfel, Nicolae Iorga transcria sentimental, însă metodic, în urmă cu un veac, inventare aride la prima vedere ale bibliotecilor mănăstirești și boierești, acestea fiind suficiente „pentru a înțelege pe deplin, din nevoia de citit a unei societăți, orientarea ei, moravurile ei, seriozitatea sau ușurătatea ei, situația ei față de judecata, desăvârșit informată și foarte aspră, a timpurilor”¹.

O colecție impresionantă de cărți, poate cea mai vastă din Europa orientală a secolului al XVII-lea,

---

¹ N. Iorga, *Încă o dată: ce se citea pe vremuri la noi. Cărțile lui Vasile Drăghici*, în „Floarea darurilor“, II, 1907, nr. 9, p. 129.

după aprecierea lui Mario Ruffini², a aparținut, fără îndoială, stolnicului Constantin Cantacuzino. Însușind peste 500 de volume tipărite și manuscrise, dar evaluată la aproape 2000 de titluri, ea a trecut prin mai multe avataruri, fie că s-a distrus în parte, fie că s-a pierdut, cu timpul, urma unor cărți. Alături de fondul principal provenit de la mănăstirea Mărgineni, au fost identificate, în decursul anilor, cărți din aceeași colecție în biblioteci din Iași, Craiova, Târgu Mureș, Cluj, Sighișoara, Alba Iulia și Miercurea Ciuc, în perioada imediat următoare editării catalogului întocmit de cărturar acest tezaur bibliofil îmbogățindu-se cu peste o sută de titluri noi³.

Acestora le adăugăm o nouă carte din biblioteca renumitului umanist, necunoscută până acum, un exemplar care vine să probeze încă o dată anvergura sa intelectuală. Este vorba despre o elegantă ediție în limba latină din Toma d'Aquino, apărută în 1645, un volum impunător⁴, a cărui pagină de titlu o reproducem integral: „*Sancti | Thomae | Aquinatis | doctoris angelici | ordinis praedicatorum. | Commentarii | in octo libros politicorum | Aristotelis. | Exquisitissimi | Cum antiqua interpretatione eorundem politicorum adiecta, per sectiones propriis |*

² Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Editura Minerva, 1973, p. 56.

³ Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967; idem, *Biblioteci umaniste românești*, București, Editura Litera, 1974, p. 27.

⁴ Cartea, aflată în posesia unui colecționar din Zlaști-Hunedoara, a fost identificată de noi, în 1976, fiind achiziționată ulterior de Muzeul din Deva. Am semnalat-o, mai întâi, în „Revista muzeelor și monumentelor“, nr. 10, 1980, p. 55-57.

restituta locis, quam olim idem Divus Thomas exponendo sequutus est. | Editio nova, quamplurimis quibus scatebat mendis correctata, cum Exemplari Romano, ac aliis | vetustissimis manuscriptis codicibus collata, Per R. P. F. Cosman Morelles, Ordinis | Praedicatorum S. T. D. ac in celeberrima Coloniensi Universitate | Professorem Publicum. | Accessit singulorum Librorum, et lectionum Epitome cum famosioribus cuiusque | Libri propositionibus, et copiosissimo Indice, Per R. P. Carolum Rapineum | Minoritam Recollectum Niver-nensem, Provinciae Parisiensis | Recollectorum Patrem et Custodem. | Parissii, Apud Dionysium Moreau, via Iacobaea sub | signo Salamandrae. | M DC XLV. | Cum privilegio regis“ (Fig. 1).

Este o ediție relativ rară⁵, care în subsolul foii de titlu are următoarea marcă de proprietate în limba latină: „*Ex libris Constantini Cantacuzeni*“. Acest ex-libris autograf care aparține indubitabil stolnicului constituie singurul indiciu, suficient însă, privitor la proveniența cărții, publicată în perioada de recrudescență a Contrareformei, asupra momentului procurării și a circulației ei ulterioare putându-se face diferite supoziții.

Volumul conține, pe primele 11 foi nenumerate, un comentariu al lui Carolus Rapineus, apoi 422 de pagini cu textul de bază și, la sfârșit, un index de 5 foi nenumerate. Blocul cărții are dimensiunile de 348 x 220 mm, cu tranșa vopsită în roșu, iar legătura este originală, din pergament. Ca aspect

⁵ Vezi *Catalogue générale des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1961, tom. CLXXXVII, col. 572/VI.

grafic, tiparul foii de titlu este negru și roșu, iar în rest numai negru, textul fiind dispus pe două coloane. Pe foaia de titlu este reprodusă o gravură în metal, o compoziție cu caracter emblematic reprezentând două genii ce susțin un ancadrament central în care apare ilustrat simbolul salamandrei în flăcări, iar în partea inferioară trei amorași și o marcă cu inițialele tipografului. În aceeași factură barocă sunt realizate și cele câteva elemente decorative (frontispicii, vignete și inițiale ornate) ce apar în cuprinsul cărții tipărite în oficina pariziană a lui Dionysius Moreau.

Este posibil ca aceste comentarii ale lui Toma d'Aquino la opera Stagiritului să fi fost cumpărate de Constantin Cantacuzino tot în perioada studiilor sale padovane (1667-1669), cu toate că lucrarea nu apare inserată în catalogul pe care viitorul cărturar îl începuse cu meticulozitate la 1 iulie 1667, și care se află între manuscrisele notelor sale de călătorie. El nu a reușit, poate, să țină ritmul propriilor achiziții, numeroasele volume pe care le-a strâns și depozitat apoi la Mărgineni depășind intențiile sale de catalogare. Presupunem, însă, că, studiind la Padova filosofia și teologia din unghiul școlii neoaristotelice-tomiste, el nu s-a mulțumit doar cu cele câteva comentarii aparținând unor exegeți ai ordinului Dominicanilor, existente în biblioteca sa, fără să posede nici o lucrare din opera principalului reprezentant al curentului scolastic. Pe de altă parte, înclinăm să credem că ediția de față nu a constituit totuși un manual de căpătâi utilizat la universitatea

padovană, deoarece, după cum se știe, profesorii de aici evitau de regulă texte străine, imprimate în afara Italiei.

Cartea putea fi cumpărată și după înapoierea sa în țară, deși ea nu este trecută nici pe cea de-a doua listă autografă a stolnicului, transcrisă pe forțașul posterior al comentariului aristotelic al lui Franciscus Toletus. De altfel, tomismul căpătase după 1669 un loc privilegiat între lecturile lui Cantacuzino, pasiunea sa bibliofilă fiind alimentată de comenzile făcute după cataloagele pe care le primea în mod curent din străinătate. Tomul de față prezintă, așadar, un interes bibliografic aparte, fiind singura lucrare a lui Toma d'Aquino care provine din biblioteca stolnicului.

Tot la nivelul unei simple conjecturi rămânem și atunci când aducem în discuție calea pe care a urmat-o această prețioasă tipăritură. Un indiciu, nu într-un totuș suficient, dar în măsură să permită noi concluzii privind circulația ei, ne oferă a doua însemnare, mai târzie, aflată pe foaia de titlu a cărții respective: „*Conventus V(ajda) Hunyadiensis 1740 die 18 X [= decem]bris*“. Rezultă, prin urmare, că la data menționată cartea se afla deja în posesia fostei mănăstiri franciscane din Hunedoara, fără a putea deduce dacă ea s-a dezmembrat din renumita colecție înainte sau după 1716.

O bibliotecă de o asemenea valoare precum cea a stolnicului era într-o permanentă primenire, dar și destrămare, după cum el însuși mărturisea în scrisoarea către Hrisant Notaras din 3 septembrie 1708.

Nu este exclus însă ca această carte să fi făcut obiectul unui schimb sau al unei donații din partea lui Constantin Cantacuzino sau, asemenea altor tipărituri și manuscrise, să se fi înstrăinat imediat după tragica sa dispariție. Cu fiecare carte regăsită, biblioteca ilustrului umanist român renaște, dincolo de eroziunea timpului, asemenea păsării mitologice, revelând noi orizonturi culturale.

Bibliografia românească veche
(*Addenda et corrigenda*)

O bibliografie națională exhaustivă, reluată de pe platforma cercetărilor actuale, a devenit o necesitate în domeniul cărții vechi românești, completarea unor spații rămase încă albe în istoria tiparului deschizând noi perspective studiului filologic. Înregistrarea întregului tezaur autohton de tipărituri nu putea fi socotită o lucrare finită la un anume stadiu al investigației, lucru intuit chiar în prefața ultimului volum al impunătoarei *Bibliografii românești vechi*⁶: „Aceste completări pentru cărțile sumar semnalate, cât și viitoarele descoperiri de alte cărți românești vechi, vor îndreptăți și de acum înainte actualitatea mereu vie a așa-ziselor contribuții la *Bibliografia românească veche*, căci doară spiritualitatea românească n-a produs între anii 1508-1830

---

⁶ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, București, vol. I, 1903; vol. II, 1910; vol. III, 1912-1936; vol. IV, 1944 (abreviat: BRV).

numai 1526 opere tipărite, câte erau cunoscute în 1936, când se termina tipărirea tomului III, nici 2017 câte se cunosc azi, când terminăm acest volum cu adăugiri⁷.

Îmbogățirea acestui corpus a permis ca, în continuare, să se consemneze un număr de 2113 cărți vechi românești⁸, pentru ca o sinteză ulterioară a cercetărilor bibliografice să adauge încă 173 de titluri la cele cunoscute în 1944⁹. Alte semnalări din ultimele decenii au extins simțitor repertoriul tiparului românesc medieval și al modernității timpurii, astfel încât o reeditare a monumentalei lucrări, pe baza unor criterii bibliologice, riguros fixate, se impune cu acuitate.

Prezentăm, în prima parte, câteva contribuții la această operă de referință, descriind un număr de șapte titluri noi, tipărituri pe care le-am descoperit pe parcursul unor cercetări de teren¹⁰:

⁷ BRV, IV, p. X.

⁸ Barbu Teodorescu, *Repertoriul cărții românești vechi. 1508-1830*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVIII, 1960, nr. 3-4, p. 339-366.

⁹ Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973; numărul noilor titluri nu este pe deplin edificator, deoarece câteva adăugiri nu depășesc nivelul unor simple conjecturi, iar ceea ce privește unele omisiuni, vezi, mai ales, recenziile lui Mircea Anghelescu, în „Limba română”, XXIII, 1974, nr. 2, p. 158-160, și a lui Paul Cernovodeanu, în „Revista de istorie”, 27, 1974, p. 643-646.

¹⁰ A se vedea și Eugen Pavel, *Două completări la Bibliografia românească veche*, în „Mitropolia Ardealului”, XXIV, 1979, nr. 7-9, p. 714-716; idem, *Câteva adăugiri și precizări la Bibliografia românească veche*, în „Cercetări de lingvistică”, XXV, 1980, nr. 2, p. 235-241 (cu redarea noilor titluri și cu caractere chirilice).

Psaltire, ediția a III-a, Râmnic, 1736.

Psaltirea | prorocului și împăratului | David. | Acum într-acest chip a treia | oară tipărită, | în Sfânta Episcopie a Rim < nicului >, | cu porunca și cu toată chiel- | tuiala a Preacinstiului Sfin- | țiii Sale, părintelui chiriu | chir Climent, | Ipopsifios al Sfintei | Episcopii a Rimnicului. | În anul de la Nașterea lui Hristos | 1736, aprilie 14, | de Dimitrie Pandovici (Fig. 2).

Format in-8°, legătura 150 x 100 mm, blocul cărții 137 x 90, oglinda textului 103 x 72; f. titlu + 280 f. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 16 rânduri pe pagină. Erori de numerotare a filelor: 21 în loc de 22, 24 în loc de 23, 23 în loc de 24, 23 în loc de 33. File lipsă: 136, 137, 256. Gravuri: f. titlu^v, *Prorocul David în jilț* (117 x 70). Vignete: f. 170^v, 280^v, precum și mai multe ornamente de compoziție tipografică (Fig. 3-4).

Cuprinsul: f. 1-235, *Cathisma* 1-20; f. 235^v-238, *Cântarea lui Moisi după ce s-au afundat faraon*; f. 238-243^v, *Cântarea a doao a lui Moisi de la a doao leage*; f. 243^v-245, *Cântarea* 3; f. 245-248, *Cântarea a patra. Rugăciunea prorocului Avvacum*; f. 248-249^v, *Cântarea* 5. *Cântarea sfântului Isaiei prorocul*; f. 249^v-251, *Cântarea* 6. *Rugăciunea lui Iona*; f. 251-255, *Cântarea* 7. *Rugăciunea sfinților* 3 coconi; f. 255-257^v, *Cântarea* 8. *Cântarea celor trei sfinți coconi*; f. 257^v-259^v, *Cântarea* 9. *Cântarea Preasfintei de Dumnezeu Născătoarii*; f. 259^v-274^v, *Pentru Polieleu ce să cântă la Praznicele Dumnezeiești și la ale Născătoarei de Dumnezeu și la ale altor sfinți mari ce să*

prăznuiesc (în colontitlu: *Psalmi aleși*); f. 275-280, *Pripealele la Praznicele Dumnezeiești*¹¹.

Nota corectorului (f. 280^v): „Tipăritu-s-au aceste Psaltiri prin osteneala diortosirii popei Ivan Făgărășanul“.

Acest exemplar, pe care l-am găsit, așa cum se indica în extrasul întocmit în 1857 de Ștefan Moldovan la cererea lui Timotei Cipariu¹², în satul Peșteana din Țara Hațegului, reprezintă cea de-a treia reeditare a *Psaltirii* de la Râmnic, urmând ediției cunoscute din 1725 și relansând supoziția unei prime ediții din 1724¹³. Noua tipăritură râmniciană a fost scoasă de către meșterul tipograf Dimitrie Pandovici, al cărui nume este legat și de imprimarea în aceeași officină a *Antologhionului* din 1737, bogat ilustrat. Itinerarul acestuia cuprinde apoi tipografia din București (*Catavasier*, 1742, *Apostol*, 1743) și o revenire la Râmnic, unde scoate, în 1745, un *Ceaslov*. Este posibilă și o implicare a sa în înființarea noii tipografii de la Blaj, unde imprimă, în avanpremieră, în 1747, o foaie volantă, cu o „poruncă pentru interzicerea

¹¹ Un exemplar acefal din această tipăritură a mai comentat și Fr. Pap, în *Psaltirea lui Dimitrie Pandovici. Contribuție la Bibliografia românească veche*, în „Acta Musei Napocensis“, V, 1968, p. 539-549, fără a avea certitudinea datării și a localizării ei.

¹² Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, fond T. Cipariu, *Correspondență*, Mapa 15, f. 3^v; a atras atenția mai întâi asupra acestei liste Liviu Patachi, în *Cărți vechi românești în Țara Hațegului de pe o listă din 1857*, în „Studii și cercetări de bibliologie“, III, 1960, p. 282-287, semnalare pe care a preluat-o și D. Poenaru, în *op. cit.*, p. 20.

¹³ Vezi Barbu Teodorescu, *Circulația vechii cărți bisericești. Contribuții la un catalog cumulativ*, în „Biserica Ortodoxă Română“, LXXIX, 1961, nr. 1-2, p. 184.

banilor austriaci în țările otomane supuse¹⁴. Să adăugăm și faptul că el semnează în *Catavasierul* din 1742 un grupaj de versuri originale, intitulat „Cătră pravoslavnicul norod al Țărâi Rumânești“. Ca diortositor apare Ivan Făgărășanul, întâlnit, în aceeași calitate, și în *Liturghierul* de la Râmnic, din 1733. Biografia sa culturală, relativ bogată, îl mai consemnează și în ipostazele de copist, traducător, dascăl la școala domnească din Câmpulung și la cea din Râmnic, colportor de carte munteană în Țara Bârsei și, nu în ultimul rând, ca autor al unei tentative de a întemeia o tipografie la Făgăraș¹⁵.

Ceaslov, București, 1754-1755.

Ceasoslov | ce are în sine slujba de zi și | de noapte după rânduiala | Sfintei Biseareci. | Acum într-acestaș chip tipărit | în zilele Prealuminatului | Domn, Io Constantin Mihail Racoviță Voievod, | cu blagoslovenia și toată | cheltuiala Preasfințitului Mitropolit al Ugrovlahiei, | chir Filaret. | În scaunul Bucureștilor, | la anul 7263, | de Barbul Buc<ureșteanul> tip<ograful>.

Noul titlu, necunoscut autorilor BRV, a fost reconstituit de noi pe baza unei foi de titlu dispartate, fragmentare, lipite pe forțașul anterior al *Penticostarului* de la București, din 1743, păstrat în biserica din satul Crișan, județul Hunedoara.

¹⁴ Vezi și Dimitrie Coravu, *Tipografi de la Râmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Olteniei“, XIX, 1967, nr. 1-2, p. 54-58.

¹⁵ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, București, 1899, p. 157; Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, Editura Minerva, 1984, p. 96-97.

Pe versoul foii de titlu se află o xilogravură reprezentându-l pe Iisus pe tron binecuvântând, având în dreapta pe Maica Domnului, iar în stânga pe Sf. Proroc Ioan Prediteci.

Cartea, pe care cercetări viitoare, probabil, o vor întregi, a fost tipărită de Barbul Bucureșteanul, cel care scosese mai înainte, la București, în 1748, ediția a doua a unui *Ceaslov*¹⁶.

Catihisis mic, Sibiu, 1807.

*Catihisis | mic | sau | scurtată pravoslavnică măr-
tu- | risire a legii grecești ne- | unite, | pentru trebuința
pruncilor celor | neuniți românești făcută. | Și de la
neunitul episcopescul în Carloveș la anul | 1774 ținutul
sinod întărit și cu întă- | rirea Arhiepiscopului și Metro-
politu- | lui tipărit. | S-au tipărit în Sibii, în tipografia
lui Ioann Bart, | cu priv < ilegiul > împărăteștii cră-
ieștii măriri, | 1807.*

Format in-8°, legătura 165 x 105 mm, blocul cărții 158 x 103, oglinda textului 135 x 80; 78 pagini, numerotate cu cifre arabe. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 29 de rânduri pe pagină.

Cuprinsul: p. 3-5, *Intrare*; p. 5-41, *Partea 1. Pentru credință*; p. 41-61, *Partea 2. Pentru dragoste*; p. 61-78, *Partea 3. Pântru nedejde*.

După catehismul bilingv din 1789 și cel, tot sibian, din 1797, din care se inspiră, această nouă tipăritură deschide seria catehismelor imprimate, în aceeași officină, fără deosebiri esențiale de la o ediție la alta, în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

¹⁶ BRV, IV, nr. 100, p. 68-69.

Actualmente, se păstrează la Castelul Corvineștilor din Hunedoara, inv. 505.

Proscomidia Sfintei Liturghii, Buda, 1814.

Proscomidia Sfintei Liturghii. | S-au tipărit la Buda, în crăiasca tipografie a Universității din Peșta, cu cheltuiala cetățeanului negoțitoriu din Aradu vechiu, Petru Stoianovici, 1814.

Foaie volantă, în chirilică, imprimată pe o pagină, având dimensiunea de 550 x 440, iar oglinda textului de 495 x 385 mm. Tipărit cu negru și roșu, pe 4 coloane, cu 75 de rânduri. Textul este încadrat într-un chenar ornamental. Tipăritura a fost descoperită de noi în satul Prăvăleni, din județul Hunedoara.

Catihismul mic, Sibiu, 1818.

Catihismul | mic | sau | scurtată pravoslavnică măr-tu- | risire a legii grecești ne- | unite, | pentru trebuința pruncilor celor | neuniți românești făcut. | Și de la neunitul episcopescul în Carloveș la anul | 1774 ținutul sinod întărit și cu întâ- | rirea Arhiepiscopului și Metro- politu- | lui tipărit. | S-au tipărit în Sibiu, în tipografia lui Ioann Bart, | cu priv < ilegiul > împărăteștii crăieștii măriri, | 1818.

Format în-8°, legătura și blocul cărții 180 x 100 mm, oglinda textului 140 x 75; 79 pagini. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 28 de rânduri pe pagină.

Cuprinsul: p. 3-5, *Intrare*; p. 5-42, *Partea 1. Pentru credință*; p. 42-62, *Partea 2. Pentru dragoste*; p. 62-79, *Partea 3. Pentru nădejde*.

Sub raportul tehnoredactării, cartea este apropiată de ediția din 1807, descrisă mai sus, având însă mai multe similitudini cu o ediție ulterioară, din 1827¹⁷.

Se păstrează în biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj, cota V 22.

Psaltire, Sibiu, 1825.

*Psaltirea | prorocului | și | împăratului | David. | Sibiu, | în privilegiata tipografia a lui Ioann Bart, | 1825*¹⁸.

Format în-8°, blocul cărții 175 x 105 mm, oglinda textului 135 x 80; 288 pagini. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 28 de rânduri pe pagină. Lipsește porțiunea de text între p. 147-158. Gravuri: p. 2, *David proroc cu harfa* (127 x 78); p. 270, *Izvorul tămăduirii* (88 x 50); p. 289, *Maica Domnului cu Fiul în brațe* (25 x 25). Frontispicii: p. 3, *Prorocul David rugându-se în templu*; p. 262, *Ramuri stilizate legate cu o panglică*. Vignete: f. titlu, *Vas cu flori stilizate*. Inițiale ornate: p. 3, 11, 20, 31. Deși nesemnate, xilografurile pot fi atribuite lui Dumitru Finta.

Cuprinsul: p. 3-213, *Cathisma 1-20*; p. 214-216, *Cântarea lui Moisi după ce s-au afundat faraon*; p. 216-221, *Cântarea a doua a lui Moisi de la a doua lege*; p. 221-223, *Cântarea a 3*; p. 223-225, *Cântarea a patra*; p. 226-227, *Cântarea a cincea*; p. 228-229, *Cântarea a 6*; p. 229-232, *Cântarea a 7*; p. 232-235, *Cântarea celor trei coconi*; p. 235-237, *Cântarea a 9 a*

¹⁷ BRV, III, nr. 1303, p. 529.

¹⁸ Privitor la semnalarea titlului, pornindu-se de la lista lui Ștefan Moldovan, cf. și D. Poenaru, *op. cit.*, p. 140.

Preasfinței de Dumnezeu Născătoare; p. 237-238, *Pentru Polieleu ce să cântă la Praznicile Dumnezeiești și la ale Născătoarei de Dumnezeu și la sfinți mari ce să prăznuiesc* (în colontitlu: *Psalmi aleși*); p. 238-261, *Pripealele la Praznicile cele Dumnezeiești și la toți sfinții cari-i au Polieleu. Facerea lui Ioann Monahul*; p. 262-263, *Învățătura pentru înțelesul Pashaliei*; p. 264-265, *Pashalia (1825-1853)*; p. 269-268, *Învățătura cum să ceteaște Psaltirea în sfântul și marele post*; p. 269-270, *Învățătura cum să ceteaște Psaltirea preste tot anul*; p. 271, *Cinstitul Paraclis cătră Preasfânta Născătoarea de Dumnezeu*.

Edițiile ulterioare scoase de oficina lui Ioan Bart, în 1826 și 1827, reproduc cu fidelitate cuprinsul acestei tipărituri, identificate de noi în biserica din satul Ruși, comuna Bretea Română, județul Hunedoara.

Ceaslov, Sibiu, 1826.

Ceasoslov, | acum | întru acest chip tipărit | supt | stăpânirea Prealuminatului și | Preainălțatului împărat al | Austriei, | Franțisc | întâilea. | Sibiiu, | în tipografia lui Ioann Bart, | 1826 (Fig. 5).

Format in-8°, legătura 187 x 113 mm, blocul cărții 180 x 100, oglinda textului 135 x 80; f. titlu + [1] f. + 395 p. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 20 și, respectiv, 28 de rânduri pe pagină.

Foaia de titlu are mici diferențe, din punctul de vedere al ornamentației, comparativ cu ediția imediat anterioară, din 1825. Față de aceeași ediție¹⁹, facem următoarele completări referitoare la cuprins: p. 352-362, *Rugăciunile dimineții*; p. 362-363, *Rugă-*

¹⁹ Cf. D. Poenaru, *op. cit.*, p. 137-140.

ciunea în toată dimineața când să scoală creștinul din somn; p. 383-386, *Rânduiala mărturisirii*.

Cartea este o reeditare a ceasloavelor din 1807, 1809, 1811, 1816, 1819, 1822, 1825, fiind identică sub raportul paginației, ilustrației și al conținutului. Îi succed alte două ediții, cunoscute, din 1829 și 1830, apărute tot la Sibiu. Exemplarul se află în prezent în patrimoniul Muzeului din Deva.

*

Paralel cu semnalarea unor noi titluri (ideea perfectibilității fiind sugerată de altfel de înșiși autorii *Bibliografiei românești vechi*), revizuirea și completarea unor date din masivul corpus al cărții vechi românești se impune cu stringență, în măsura în care dispunem de noi și detaliate informații față de cele deja consemnate. Acest instrument de lucru, atât de indispensabil cercetării filologice, trebuie revăzut, așadar, îndeaproape, întrucât, mai ales în cazul unor tipărituri descrise pe baza unor surse mediate, s-au strecurat uneori lecțiuni greșite ale anului de apariție, localizări sau atribuiri discutabile, datorită existenței unor exemplare unicate acefale, transcrieri aproximative ale titlului și alte aspecte deficitare ce țin de structura formală a cărții. Desigur, concomitent cu reevaluarea conceptului de bibliografie națională retrospectivă, într-o viitoare reeditare a acestui repertoriu nu se poate face abstracție nici de precizările de datare pe care examenul filigranologic l-a adus mai recent în cazul unor cărți precocesiene și coresiene,

de pildă, după cum trebuie să fie fructificate și investigațiile, unele nefinalizate încă, privitoare la probleme de filiație, tiraje diferite sau caracteristici poligrafice (tipuri de litere, specimene grafice, ornamentică).

Persistența unor erori de bibliografiere, preluate apoi *ad litteram* și de alți autori, a constituit rareori obiectul unor analize și verificări sistematice²⁰, fiecare nouă semnalare fiind acceptată ca atare. Tocmai de aceea, orice estimare a inventarului de titluri din cele patru tomuri ale *Bibliografiei românești vechi* (2017²¹ sau 2022²²) este pasibilă de amendamente atâta timp cât sunt inserate unele date – puține însă, care nu diminuează meritele incontestabile ale lucrării – eronate, infirmate ulterior și care nu pot fi deci reținute, reluări în ultimul volum, în cadrul adăugirilor, a unor titluri descrise deja anterior, „scăpări” explicabile prin însăși amploarea întreprinderii bibliografice la care se angajaseră autorii.

Câteva din suprapunerile ce trebuie elucidate au în vedere *Ochtoihul* slav din cca 1580 (BRV, I, nr. 27, p. 81, IV, p. 173), identic de fapt cu *Octoihul* slav, tipărit la Brașov în 1567 (BRV, IV, nr. 6, p. 9-11)²³,

²⁰ A se vedea D. Șandru, *Îndreptări la „Bibliografia românească veche”*, în „Revista istorică română”, XVII, 1947, fasc. I-II, p. 138-156.

²¹ BRV, IV, p. X.

²² Daniela Poenaru, *Contribuții la „Bibliografia românească veche” în perioada 1944-1972*, în volumul *Târgoviște, cetate a culturii românești*, București, Editura Litera, 1974, p. 61.

²³ Vezi și D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1933, p. 16-17; Gebhard Blücher, *Contribuții la istoria hârtiei și a tiparului chirilic din a doua jumătate a secolului al XVI-lea de la Brașov*, în „Studia bibliologica”, III, 1969, p. 440; Al. Mareș, *În legătură cu activitatea tipografică a diacului Lorinț*, în „Limba română”, XIX, 1970, nr. 2,

Tetraevanghelul slavon, apărut la București, la Mănăstirea Plumbuita, în două ediții, în 1574 și, respectiv, 1582²⁴, datat anterior cca 1570 (menționat în BRV, I, nr. 341, p. 529, dar și în IV, nr. 11, p. 13-15), *Liturghierul* slavon, din 1587-1588 (înregistrat în BRV, I, nr. 32, p. 99-100, iar cu o altă datare și în IV, nr. 8, p. 11-12)²⁵. Regăsim, de asemenea, o dublă înregistrare și, implicit, numerotare în cazul *Evhologhionului*, imprimat la Târgoviște, în 1713 (BRV, I, nr. 164₁, p. 551, și IV, nr. 49, p. 41) sau al *Catavasierului*, apărut la Blaj, în 1777 (BRV, II, nr. 404, p. 220, și IV, nr. 162, p. 92).

Mai mult, între numeroasele tipărituri noi pe care o sinteză ulterioară²⁶ le adaugă celor cunoscute în 1944, există unele titluri care trebuie acceptate cu rezerve, cel puțin până la identificarea lor *in facto*, perpetuându-se în unele situații o manieră coniecturală de prezentare.

Vom aduce câteva rectificări și completări pe care le reclamă o serie de cărți tipărite în intervalul 1643-1826, prea sumar descrise sau chiar cu inexact

p. 131, nota 18.

²⁴ Vezi Gebhard Blücher, *Considerații filigranologice asupra Evangheliarului slavon al lui Lavrentie*, în „Revista bibliotecilor“, XXII, 1969, nr. 12, p. 741-742; Al. Mareș, *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea: tipăriturile ieromonahului Lavrentie*, în „Studii și cercetări lingvistice“, XXI, 1970, nr. 6, p. 645-667; L. Demény, Lidia A. Demény, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, Editura Kriterion, 1986, p. 106-127.

²⁵ Gebhard Blücher, *Filigrame brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor“, XX, 1967, nr. 7, p. 425; idem, *Contribuții*, – p. 444.

²⁶ Daniela Poenaru, *op. cit.*, p. 5-163.

tități, încercând astfel o situație a lor mai riguroasă în ansamblul bibliografiei naționale vechi. De asemenea, pe baza unor exemplare mai complete decât cele catalogate anterior, am avut în vedere clarificarea unei datări incerte, evidențierea unor elemente textuale particulare, precum și stabilirea paginatiei reale și a diferențelor de tiraj²⁷:

Carte românească de învățătură, Iași, 1643.

Precizarea asupra paginatiei din final, după un exemplar complet, pe care o aduc contribuțiile mai noi²⁸, fusese făcută și de BRV, IV, nr. 45, p. 190. Erorile din numerotarea filelor, decalarea f. 248 și f. 256, fără a fi înlocuite cu un alt număr, schimbă însă cantitativ paginația, astfel încât cartea cuprinde de fapt numai 505 foi, ordonate astfel: f. titlu [2] f. + 384 (= 382) f. + 116 f. + [4] f.

Studiind comparativ un eșantion de 15 exemplare existente în județul Hunedoara, am constatat că, după diferențele de tiraj²⁹, 7 aparțin variantei *A* (București, Cornișel, Dănulești, Deva, Obârșia, Ohaba de sub Piatră și Prăvăleni, ultimele două având înscris pe foaia de titlu anul 1641), iar alte 8 se încadrează în tipul *B* (Almașul Sec, Buceș-Vulcan, Căraci, Geoagiu, Leauț, Popești, Râpaș și Țărățel). În ceea ce privește numerotarea filelor, se observă, în general, aceeași ocurență a erorilor sesizate anterior în tipăritura

²⁷ Vezi și Eugen Pavel, *Unele rectificări la Bibliografia românească veche*, în „Cercetări de lingvistică”, XXVIII, 1983, nr. 1, p. 69-74.

²⁸ D. Poenaru, *op. cit.*, p. 169.

²⁹ BRV, I, p.536-537; Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam. 1643-1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 119-127.

ieșeană³⁰. Semnalăm și alte greșeli de acest gen, cu diferențieri de la un exemplar la altul, uneori fără o convergență a abaterilor în funcție de seria *A* sau *B* în care se încadrează. De pildă, în toate exemplarele examinate, care aparțin atât variantei *A* cât și celei *B*, am consemnat, în plus, numerotarea greșită 281 în loc de 291. De asemenea, numai în unele exemplare *A* (Cornițel, Ohaba, Prăvăleni) și, respectiv, *B* (Almașul Sec, Căraci) apare imprimat 139 în loc de 141. În schimb, exemplarele *A* (1641) de la Ohaba și Prăvăleni nu conțin eroarea 341 în loc de 350, cu precizarea că în cel de la Ohaba este o inversare a slovelor-cifre din numerotarea filei respective. Mai apar substituirile 343 în loc de 344 (București *A* și Popești *B*) și 345 în loc de 346 (Buceș-Vulcan *B*, Obârșia *A* și Popești *B*). În partea a doua a cărții întâlnim în unele exemplare (Almașu Sec *B*, Ohaba *A* și Țărățel *B*) încă o greșeală în plus: 104 în loc de 103. În fine, tot exemplarele *A* (1641) de la Ohaba și Prăvăleni au și numerotarea eronată 103 în loc de 97, care se găsește de regulă doar la cele de tipul *B*. Am insistat asupra inconsecvențelor de paginație, pentru a readuce în discuție o problemă rămasă încă deschisă, aceea a stabilirii tirajelor pe care le-a cunoscut această tipăritură. Pornind de la un exemplar *A* (1641), Gavril Hango atrăgea atenția, încă din 1902³¹, că s-ar putea admite chiar patru ediții din această carte, una din 1641 și trei din 1643, explicabile prin

³⁰ *Ibidem*, p. 119, 124.

³¹ Gavriil Hango, *Carte românească de învățătură*, în „Telegraful român“, L, nr. 135, 3/16 decembrie 1902, p. 549.

„căutarea mare după carte“, dar sunt mai plauzibile doar două ediții, corespunzătoare anilor înscriși pe foile de titlu. Autorii *Bibliografiei românești vechi* resping această ipoteză și susțin că masiva lucrare a lui Varlaam nu a cunoscut mai multe reeditări, deoarece tipărirea s-a efectuat în intervalul 1641-1643, „cu oarecare zăbavă“, unele greșeli s-au îndreptat pe parcurs, dar fără să se renunțe însă cu totul la filele imprimate necorespunzător³². Cu toate acestea, părerile au rămas în continuare divergente: Gh. Ghibănescu vorbea de trei ediții³³, Florea Mureșanu, cel care a realizat cea mai minuțioasă analiză în această direcție, înclina în favoarea a două ediții prime³⁴, iar Augustin Z. N. Pop opta pentru patru tiraje³⁵.

Împărtășind punctul de vedere din BRV, potrivit căruia tipărirea a fost eşalonată, evident, pe o perioadă mai lungă, trebuie să acceptăm ideea că și corectura s-a efectuat cu intermitențe și, probabil, în diferite faze de imprimare ale colilor, de unde și inadvertențele apărute în exemplare care aparțin aceleiași variante-titlu. Nici în privința dispunerii unor inițiale ornate în exemplarele luate în considerare diferențele specificate nu se înscriează după un anumit criteriu menit să probeze o grupare după tipuri distincte, neoscilantă, ce ar putea decurge numai din

³² BRV, I, p. 536.

³³ Gh. Ghibănescu, *Evangheliarul mitropolitului Varlaam*, în „Arhiva“, XXX, 1923, nr. 3-4, p. 266.

³⁴ Florea Mureșanu, *op. cit.*, p. 119 și urm.

³⁵ Augustin Z. N. Pop, *Viața mitropolitului Varlaam al Moldovei*, în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei“, XXXIII, 1957, nr. 10-12, p. 759.

existența unor ediții sau tiraje de sine stătătoare. Mai concludentă este însă o altă excepție, prima de acest fel, pe care am constatat-o în cuprinsul exemplarului de la Ohaba de sub Piatră, care, deși aparține după foaia de titlu așa-zisului tip *A*, prezintă f. 280^v exact după modelul *B*, respectiv cu frontispiciul mare floral, titlul cazaniei corectat, dar cu ultimele trei rânduri omise. Se impune să admitem, așadar, ideea unei singure ediții princeps, revăzută în diverse etape, imprimată în mai multe tranșe, cu intervenții succesive din partea zețarilor și a diortositorilor, fapt ce a generat diferențierile remarcate de la un set de exemplare la altul.

Dosoftei, **Molitvenic de-nțales**, Iași, 1681.

În BRV, I, nr. 72, p. 238, IV, p. 203, este descris un exemplar care cuprinde 5 foi nenumerate și 155 foi numerotate, cu erori neprecizate. După exemplarul cercetat (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj, cota V 217, colligate 2), cartea are de fapt 156 foi, cu o repetiție la numerotare (f. 44) din care rezultă o foaie în plus. Celelalte erori de tipar sunt: 36 în loc de 34, 34 în loc de 36, 41 în loc de 42, 43 în loc de 44, 64 în loc de 62, 101 în loc de 111, 102 în loc de 122, 150 în loc de 151, 150 în loc de 152; la f. 34, 36, 44, 91 s-au inversat slovele cifre în cadrul numărului; 140 este transcris greșit, iar f. 153 și 155 sunt nenumerate.

Dosoftei, **Parimiile preste an**, Iași, 1683.

Descrierea din BRV, I, nr. 79, p. 263-269, IV, p. 204-205, s-a făcut pe baza unui exemplar incomplet, care cuprinde în final numai 4 foi din erată. Un

exemplar mai bine conservat, existent în biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj, cota V 217, colligate 1, are în partea finală 29 de foi nenumerate, cu următorul conținut:

Greșealele (sic) tiparniții și schimbăciunile și nepri-ceputele po <f> torind, f. [1]-[6]^v; *Canonul cel mare. Facerea svântului Andrei de Critu Ierusalimeanului*, f. [6]^v-[29]; *Mărturie cum că nu easte oprit a să cânta liturghie rumâneaste*, f. [29].

De precizat că cele 29 de foi nenumerate se află legate la sfârșitul *Molitvenicului* (Iași, 1681), colligate în exemplarul nostru. Erorile de paginație, nespecificate de BRV, sunt următoarele: 11 în loc de 12, 35 nenumerotată, în partea întâi; 107 în loc de 117, 109 în loc de 119, 110 în loc de 120, repetându-se astfel ultimul număr, în partea a doua; 8 repetat, 12 sărit, 25 în loc de 35, 45 în loc de 46, 21 în loc de 51, în partea a treia. În concluzie, cartea cuprinde: f. titlu + [6] f. + 38 f. + 139 (= 140) f. + 56 f. + [29] f.

Ceasloveț, Bălgrad, 1686.

Datarea primului ceasloveț tipărit în Transilvania s-a făcut, îndeobște, cu aproximație, în lipsa unui exemplar care să prezinte foaia de titlu integrală, oscilându-se între anii 1687 și, respectiv, 1685 (BRV, I, nr. 84, p. 279-280, 537, IV, p. 206). Un exemplar relativ mai complet a fost identificat de noi în colecția Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj (cota V 309), care are la sfârșit peste 8 foi nenumerate. Pe cea de a doua foaie nenumerotată începe *Pashaliia rumâneaste tocmită cu*

număr când va fi numărul anilor, de la începutul lumii 7194, iar de la nașterea lui Hristos 1686³⁶. Acest element cronologic ne permite să fixăm cu certitudine anul de apariție a cărții. Pentru anul 1686 mai optaseră anterior și alți autori³⁷, lucru care a trecut însă neobservat, ceea ce a făcut să se perpetueze în diverse lucrări istoriografice, până astăzi, prima datare aproximativă din BRV, respectiv anul 1687.

Întâlnim, de asemenea, următoarele erori de paginație: 71 în loc de 70, 73 în loc de 74, 140 în loc de 141, 203 în loc de 204; f. 74 este numerotată de două ori, însă 129 este sarit, compensându-se.

Ceaslov, Râmnic, 1724.

O consultare a aceluiași exemplar după care au fost comunicate datele pentru BRV, IV, nr. 58, p. 47, existent în colecțiile speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga“ din Cluj, cota 185 A, ne determină să facem următoarele îndreptări: *Ceaslovul* tipărit de Ilie Cernavodeanul cuprinde 10 foi nenumerate + peste 574 pagini, în loc de 506 pagini, cum se specifica. Finalul continuă cu *Slujba sfintei cuminecături* (în colontitlu: *Slujba priceștaniei*). Conform cuprinsului, într-un exemplar complet urmează de la p. 577 *Pashalia*.

Precizăm că blocul cărții are dimensiunile de 147 x 90 mm, oglinda textului 115 x 70, tipărit cu negru, pe o coloană, cu 19 rânduri pe pagină. Pe verso-ul titlului se află o xilogravură reprezentându-l pe Sf.

³⁶ Vezi fotocopia acestei file în volumul nostru *Carte și tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj, Editura Clusium, 2001, planșa VIII.

³⁷ Dimitrie Iarcu, *Bibliografia cronologică română*, București, 1873, p. 6; N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 346.

Nicolae (65 x 55), având deasupra o închinare („Sfântului Nicolae, acest dar tipograful închină“), iar dedesubt următoarele versuri:

„Ție, dintr-ale tale,
Nicolae sfinte,
Acest odor aducem
Cu suflet fierbinte,
Tinde-ț dar sfânta mână
Și-l priimește
Și cu rugăciunea ta
Pre noi ne păzește“.

Ceaslov, [București, 1731].

Deși nu cunoaștem încă exemplare mai complete, datele pe care ni le oferă BRV, II, nr. 201, p. 41, IV, p. 235, sunt insuficiente pentru clarificarea acestui titlu. După semnalarea lapidară dar destul de plauzibilă a lui M. Gaster³⁸, un exemplar cu multe lipsuri este menționat în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga“ din Cluj³⁹, căruia îi vom face de data aceasta o prezentare mai amănunțită.

Cartea are formatul in-8°, blocul cărții 15 x 10,5 cm, oglinda textului 10 x 7,5 cm, peste 163 de foi nenumerotate, dispuse în 21 de caiete complete, cu semnătură chirilică; tipărit cu negru, pe o coloană, cu 17 rânduri pe pagină. Lipsesc foaia de titlu, primele trei foi din caietul 1, f. [1] din caietul 19, iar de la sfârșit

³⁸ M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în *Grundriss der romanischen Philologie*, II. Band, 3. Abteilung, Strassburg, 1901, p. 306.

³⁹ I. Roșu, *Cărți vechi românești*, în „Societatea de mâine“, II, 1925, nr. 1-2, p. 24.

începând cu f. [2] din caietul 22 până la caietul 24 inclusiv.

Sub raportul conținutului, textul prezintă similitudini cu ediția apărută la Râmnic, în 1731⁴⁰, fiind redactat în slavă, cu excepția tipicului, inclusiv colontitlul, a sinaxarului și a paraclisului, care sunt scrise în limba română: *Rânduiala vecerniei* (în colontitlu), c. 1., f. [?] – c. 2, f. [3]; *Începutul utrânii* (în colontitlu: *Rânduiala utreniii*), c. 2, f. [3] – c. 5, f. [1]; *Începutul lui tretâi ceas*, c. 5, f. [1] – f. [5]; *Începutul lui șestâi ceas*, c. 5, f. [5]^v – c. 6, f. [3]; *Începutul lui deveatâi ceas*, c. 6, f. [3] – f. [8]^y; *Început obeadniții*, c. 7, f. [1] – f[8]; *Începutul pavecerniții cei mari*, c. 7, f. [8]^y – c. 10, f. [6]^y; *Pavecernița cea mică*, c. 10, f. [6]^y – c. 11, f. [7]^y; *Polunoșnița în toate zilele*, c. 11, f. [8] – c. 13, f. [8]; *Polunoșnița sâmbetii*, c. 13, f. [8] – c. 15, f. [1]; *Troparele după troicinică*, c. 15, f. [1] – f. [1]^y; *Troparele voscreasnii*, c. 15, f. [2] – c. 16, f. [1]^y; *Troparele cu bogorodicinele și condacele peste toată săptămâna* (în colontitlu: *Troparele zilelor*), c. 16, f. [1]^y – f. [6]; *Ceasurile den zioa Sfîntelor Paști* (în colontitlu: *Ceasurile Paștelor*), c. 16, f. [6] – f[8]^y; *Troparele și condacele sfinților de obște*, c. 16, f. [8]^y – c. 17, f. [8]^y; *[Sinaxariul]*, c. 18, f. [1] – c. 21, f. [3]; *Cinstitul Paraclis al Preasfintei de Dumnezeu Născătoare*, c. 21, f. [4] – c. [24].

Ediția de față nu conține *Ceasul întâi*, prezent în *Ceaslovul* tipărit la Râmnic, în același an, având însă în plus *Troparele și condacele sfinților de obște*, iar

⁴⁰ D. Poenaru, *op. cit.*, p. 17-20.

ultimele două capitole inversate, respectiv *Sinaxarul* cu *Paraclisul*.

Indicii în legătură cu o datare ante 1733 ne oferă o însemnare manuscrisă de pe filele acestui exemplar: „Să să știe acest Ceaslov mi l-au dat părintele Misail ot Almaș pomană când m-au călugărit. Lēt 7241, ieromonah Varlaam“.

Într-o altă notiță modernă, care aparține, probabil, lui Grigore Crețu, din a cărui bibliotecă provine exemplarul, se precizează că este vorba despre *Ceaslovul* slavo-român apărut la București, în 1731, tipărit de Stoica Iacovici, în 24 de coli, detalii ce nu pot decurge decât dintr-o colaționare cu un exemplar mai complet.

Liturghii, București, 1741.

Exemplarului descris în BRV, IV, nr. 220, p. 238, îi lipsește finalul, cartea având încă 2 pagini, pe care continuă *Slujba sfintei prințeștaniei*, cu *Rugăciunea Sfântului Chiril de la Alexandria*, la p. 245, și *Altă rugăciune către Preasfânta Născătoare de Dumnezeu*, la p. 246. Completările le-am făcut după exemplarul păstrat în biserica din Ociu, județul Hunedoara.

Bucoavnă, Cluj, 1744.

A trecut aproape neobservat faptul că în 1744 au fost imprimate la Cluj două ediții ale *Bucoavnei*.⁴¹ În principalele referințe asupra lucrării se menționează doar ediția care redă textul cu grafie chirilică și, în paralel, cu grafie latină⁴¹. În sinteza sa asupra li-

⁴¹ Cf. Gavril Precup, *Două bucoavne*, în „Unirea“, XXV, nr. 114, 23 nov. 1915, nr. 115, 25 nov. 1915; BRV, II, nr. 235, p. 79, IV, p. 240; *Bucoavna* (Bălgrad, 1699). Ediție critică tipărită din inițiativa și cu binecuvântarea P. S. Emilian, episcop al Alba Iuliei, Alba Iulia,

teraturii didactice, Onisifor Ghibu⁴² preciza însă că în anul respectiv au apărut la Cluj două ediții: una „strict ortodoxă“, pe baza *Bucoavnei* de la Bălgrad, din 1699, iar cealaltă adaptată condițiilor create de unirea cu biserica Romei. Cea de-a doua ediție era considerată „mai progresistă“, întrucât a introdus alături de alfabetul chirilic și pe cel latin. Și aceste disocieri sunt doar parțial adevărate.

Vom completa aceste lacune, inclusiv unele dintre aserțiunile lui O. Ghibu, pornind de la un exemplar al *Bucoavnei* din 1744 mai puțin cunoscut⁴³. Ediția respectivă reproduce, în cea mai mare parte, textul din 1699, numai în alfabet chirilic, cu mici diferențe de grafie, având următoarele adăugiri și substituiri textuale⁴⁴:

a) Apare, în plus, după *Rugăciunea domnească*, rugăciunea intitulată *Închinăciunea îngerului* (f. 7^r), în continuare urmând molitva *Din somn sculându-mă*.

b) În cadrul *Simbolului niceeano-constantinopolitan*, este inclus adaosul *filioque*, absent în ediția din 1699: *de la Tatăl și de la Fiiul porceade*.

c) *Simbolul atanasian* cuprinde mai multe reformulări față de ediția de la Bălgrad: *nice feațele mestecând, nice ființa despărțind* în loc de *nice ființa*

1988; Mihai-Alin Gherman, *Bucoavna de la Cluj (1744)*, în „Biblioteca și cercetarea“, XIX, 1995, p. 67-70.

⁴² *Din istoria literaturii didactice românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 250.

⁴³ Exemplar existent în biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj, cota Fr. 73.

⁴⁴ A se vedea și Eugen Pavel, *Prima bucoavnă tipărită în limba română și posteritatea ei*, în „Dacoromania“, III, 1998-1999, p. 226-228.

împărțind; Tatăl în loc de Părintele, substituie generalizată; alta easte fața Tatălui în loc de una easte tocmeala Părintelui; așa Domn Tatăl în loc de întocma Domn Părintele; pre fieștecare face Dumnezeu în loc de fieștecare tocmeală Dumnezeu; Duhul Sfânt de la Tatăl și de la Fiiul în loc de Duhul Sfânt de la Părintele; ce tustrele feațăle una cu alta de vecie sânt și loruși întocma aseamenea în loc de ce întregi trei tocmeale de pururea fincioase sânt loruș și întocma; să creaze în loc de să înțeleptească; iarăș de lipsă easte pentru veacinica spesenie ca și întruparea Domnului nostru Isus Hristos să creadem în loc de ce cu nevoie easte încă cătră veacinica mântuire de nu va creade cu deadins și de întruparea Domnului nostru Isus Hristos; unul adevărat, nu cu amestecarea ființii, ce în unirea feații în loc de unul cu totul nesleit cu firea și cu un stat; om unul în loc de unul; va veni în loc de va să vie; fiecine de nu o va ținea drept și foarte tare în loc de cine din credincioși nu o creade cu deadins.

d) Comentariul privitor la Taina Euharistiei are câteva modificări: *Materia Sfintei Cumenecături easte pâine de grâu curat, la latini azimă, la greci dospită în loc de pâine de grâu curat, dospită; „Acesta-i trupul Mieu“. Cu acestea să sfințește pâinea sau să preface în cinstit trupul lui Hristos. Așijderea la vin când zice: „Acesta-i sângele Mieu“. Și cu acestea să sfințește sau să preface vinul în scump sângele lui Hristos în loc de: Tremite Duhul Tău cel Sfânt preste noi și preste aceastea ce-s pusă înainte daruri și fă pâinea aceasta cinstit trup al Hristosului Tău“. Așijderea la vin zice:*

„Iară cel ce easte în păharul acesta, cinstit sânge al Hristosului Tău, mutându-le cu Duhul Tău cel Sfânt“.

e) În răspunsul la Taina Spovedaniei, după conținutul păzindu-te ca să nu mai greșești, apare o interpolare: *Și pentru aceea Domnul și Dumnezeuul nostru Isus Hristos, cu darul și milele iubirii Sale în neamul omenesc, ierte-ți ție, fiule (cutarele), și eu, nedestoinicul preot, cu puterea care mi-i dată de la El, te iertu și te dezleg de toate păcatele tale, în numele Tatălui și Fiului și Duhului Sfânt. Amin.*

f) În ultima secțiune, existență numai în prima ediție din 1744, după paragraful 7 *lucruri ale milosteniei carele să apropie la suflet* este interpolat următorul pasaj: *Șase păcatele împotriva Duhului Sfânt, care pentru grăutatea răutăților nice într-această lume, nice în ceealaltă lume să vor ierta lesne: 1. Nepărăsirea de păcate nădăjduindu-să a fare samă că a va ierta Dumnezeu, pentru că-i bun Dumnezeu. 2. Rămânerea în răutatea sa, adecă în păcat. 3. Nădăjduirea de mântuirea sa. 4. Nepocăirea. 5. Însă starea împotriva dreptății cunoscute. 6. Zavistiia dragostei aproapelui.*

Aceste remanieri ale textului sunt comune ambelor ediții din 1744, la fel ca alcătuirea foii de titlu și a ornamenticii. Dispare, astfel, xilogravura reprezentându-i pe Sf. Împărați Constantin și Elena, reprodusă pe versoul foii de titlu a *Bucoavnei* din 1699, în schimb este dispusă pe pagina de titlu a ambelor ediții din 1744 o nouă gravură, care o redă pe Maica Domnului cu Pruncul (*Glykophilousa*). Această din urmă xilogravură reappare pe foaia de titlu a unui abecedar bilingv latin-slavon, *Elementa puerilis institutiones*, tipărit tot la Cluj, în 1746, un manual

asemănător, editat de episcopul unit al rutenilor de la Munkács, Mihail Manuil Olsávsky.

Structura compozițională a edițiilor *Bucoavnei* de la Cluj prezintă însă câteva diferențieri textuale, ceea ce indică faptul că nu s-a imprimat doar un nou tiraj. În timp ce ediția chirilică, la care ne-am referit, nu a eliminat nici unul dintre textele *Bucoavnei* de la Bălgrad, ediția chirilico-latină⁴⁵ a operat o serie de schimbări (Fig. 6-7).

În prima secțiune, se redau corespondențele slovelor, se întregesc abrevierile, dar sunt omise prozodiile și semnele de punctuație. A doua ediție conține, în plus, după exercițiile de silabație, alfabetul cu denumirea slavonă a slovelor și echivalentul latin, precum și slovele-cifre, dublate de cifrele arabe. Sunt înlocuite, apoi, numai în ediția cu text chirilic și, parțial, latin, *Rugăciunea când va să înceapă copilul a învăța* și *Rugăciunea dimineții* cu un mic catehism al credinței. În locul *Molitvei de dimineață* este introdusă rugăciunea *Închinăciunea îngerului*, în ediția chirilică fiind menținute ambele texte. Unele porțiuni din a doua ediție sunt redată în chirilică și cu text latin interliniar, în ortografie maghiară: partea de abecedar propriu-zisă (f. 1^v-7^r), precum și rugăciunile *Tatăl nostru* și *Închinăciunea îngerului* (f. 10^v-11^r). Din această ediție s-a eliminat și partea finală, care urma după paragraful consacrat Sf. Taine. Datorită diferențelor de tehnoredactare, prima ediție cuprinde 22 de file nenumerotate, iar cea de-a doua 24 de file. Considerăm că ediția a doua, cu textul interliniar în

⁴⁵ Un exemplar se află la BAR, filiala Cluj, cota CRV 240.

chirilică și latină, este posterioară celei dintâi, fiind rezultatul unei remanieri mai radicale a prototipului din 1699.

Molitvenic, Râmnic, 1747.

În legătură cu extensiunea cărții, în BRV, II, nr. 259, p. 101-102, se susține că are peste 252 foi. După cum reiese însă din *Însemnare de ceale ce să află într-acest Molitvenic*, cartea se încheie totuși la f. 252, cu *Rânduială carea să face când să bolnăvesc orice feali de dobitoace*, fapt verificabil la mai multe exemplare. Întrucât f. 23 și f. 216 sunt sărite la numerotare, textul are de fapt numai 250 foi. Înștiințarea diortositorului Lavrentie, care se află la f. 249^v (= 247^v), ne dă indicații privitoare la prototipul „moschicesc” urmat de către Damaschin în efectuarea noii traduceri.

Canonul Sfântului Spiridon, Iași, 1750.

Înregistrată în BRV, II, nr. 272, p. 112, doar pe baza mențiunilor episcopului Melchisedec⁴⁶, cartea este descrisă lacunar, titlul fiind redat numai cu litere latine, cu mici erori de transcriere: *făcătorul* în loc de *făcătoriului*, *oblăduitorului* în loc de *oblăduitoriului*, *Moldovii* în loc de *Moldovie*, *G* în loc de *R*, *tipografia* în loc de *tipografiia*, iar localitatea de apariție, Iași, este omisă. Completăm și alte date, după exemplarul aflat la BCU Cluj⁴⁷: are formatul in-folio, blocul cărții 25,5 x 17 cm, oglinda zațului 22,5 x 15 cm;

⁴⁶ *O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I, 1883, p. 273-274; vezi și AAR, seria II, tom. VII, secț. II, 1885, p. 243.

⁴⁷ Pentru reproducerea titlului cu litere chirilice, vezi Eugen Pavel, *Unele rectificări la Bibliografia românească veche*, în „Cercetări de lingvistică”, XXVIII, 1983, nr. 1, p. 71.

f. titlu + peste 12 foi nenumerate, dispuse în 6 caiete cu semnătură chirilică. Tipărit în negru, pe o coloană, cu 33 de rânduri pe pagină. Lipsesc filele cu partea biografică din final. Conține câteva ornamente: f. [1], frontispiciu cu un medalion reprezentând Biserica „Trei Ierarhi”; f. [2], vignetă florală; f. [3]^v, [4], [4]^v, inițiale ornate.

Liturghie, Râmnic, 1750.

Titlul pe care îl înscrie în cadrul adăugirilor D. Poenaru⁴⁸ rezultă dintr-o confuzie, o asemenea ediție nefiind confirmată de verificările noastre. Astfel, în lista de cărți pe care Ștefan Moldovan o întocmește în 1857 la solicitarea lui Timotei Cipariu⁴⁹, această datare pare a fi aproximativă, la rubrica *Reflexiuni* specificându-se că exemplarului inventariat îi „lipsește poarta”. Și cea de-a doua semnalare pe care o preia aceeași autoare este inexactă, o *Liturghie*, tipărită la Râmnic, în 1750, neexistând în colecțiile BCU Cluj, însemnarea manuscrisă amintită fiind întâlnită de fapt pe *Liturghia* de la Râmnic, din 1767.

Evanghelie, București, 1753.

O simplă confruntare a titlului cu cel al ediției din 1723 (BRV, II, nr. 182, p. 21-22) ne edifică asupra faptului că este vorba de una și aceeași carte, semnalarea din BRV, IV, nr. 111, p. 72, găsindu-și explicația într-o lecțiune eronată a anului de apariție.

⁴⁸ D. Poenaru, op. cit., nr. 29, p. 38.

⁴⁹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, fond T. Cipariu, *Correspondență*, mapa 15, f. 1^v.

Evhologhion, Iași, 1754.

Deși mai fusese înregistrat anterior⁵⁰, acest titlu este inclus din nou de către D. Poenaru în cadrul adăugirilor⁵¹. O simplă confruntare cu volumul aflat în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj, provenit din colecția lui Grigore Crețu, ne-a permis să constatăm că numărul ultimei pagini existente a fost transcris greșit 514 în loc de 714; exemplarul cuprinde o parte din ultimul capitol intitulat *Rânduiala la blagoslovenie vaselor* (în colontitlu: *Rânduiala sfințirea vaselor*), neavând sfârșit.

Evhologhion, București, 1764.

După BRV, IV, nr. 337, p. 250, cartea cuprinde 4 foi nenumerate + 569 p., cu greșeli de paginatie de la p. 561. Exemplarul văzut de noi la biserica din Beriu, județul Hunedoara, are 4 foi nenumerate + 569 (= 568) p. Apar următoarele erori de numerotare a paginilor: 63 în loc de 65, 115 în loc de 155, 503 în loc de 504, 504 în loc de 505, la 514 s-au inversat slovele cifre, 564 în loc de 561, p. 562-566 sunt nenumerate, 555 în loc de 567, 569 în loc de 568. La p. 555 (= 567) sunt date amănunte privind traducerea *Molitvenicului*, pe care autorii BRV nu le-au reprodus. Epilogul este asemănător cu cel din *Molitvenicul cu Liturghie*, Râmnic, 1706: „Însă să știi și aceasta, că de vei cerceta pre amăruntul rânduialele

⁵⁰ BRV, II, nr. 291, p. 126; în tomul IV, p. 247, sunt preluate adaosurile de descriere făcute de I. Roșu, în *Cărți vechi românești*, în „Societatea de mâine”, II, 1925, nr. 3, p. 41.

⁵¹ *Op. cit.*, p. 45; notele lui D. Șandru se referă în acest caz numai la răspândirea cărții.

și tălmăcirea acestui Molitvenic și de vei potrivi cu niscare izvoade slovenești, veri de unde aflii tipărite, și nu să va potrivi, să nu te pripești îndată a defăima, căci noi am urmat Molitvenicului grecesc carele l-au tipărit Nicolae Glike la anul de la Hristos 1691. Și după câte ne-au fost puțința și întru înțeles și întru rânduială am așăzat pre alocurea am și adaos în tălmăcire pentru scurtarea limbii românești pentru mai lesnele lor. Iară ceale ce nu s-au pus nicidecum s-au lăsat unile pentru că sânt arhieresti, iară altele pentru că nu le slujesc pre aceste locuri. Sfârșit și lui Dumnezeu mărire“.

Penticostar, [Buzău], 1764.

Verificând semnalarea lui N. Iorga⁵², preluată de BRV, IV, nr. 130, p. 80, nu am întâlnit în depozitul de carte al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Cluj decât ediția *Penticostarului* tipărită la București, în 1768, pe care în mod cert a văzut-o și reputatul istoric în călătoria sa din 1905. Confuzia s-a produs, desigur, în descifrarea anului, 7272 în loc de 7276. Rămâne să fie infirmată și cealaltă mențiune asemănătoare, care aparține lui I. Bârlea⁵³, îmbrățișată ulterior și de alți autori⁵⁴.

Antologhion, Căldărușani, 1766.

Potrivit exemplarelor complete identificate de noi în localitățile Uibărești și Grohot din județul Hunedoara, *Antologhionul*, considerat o ediție de titlu a

⁵² *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, vol. II, București, 1906, p. 80.

⁵³ Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 31-32.

⁵⁴ D. Șandru, *art. cit.*, p. 140; D. Poenaru, *op. cit.*, p. 202-203.

tipăriturii de la București din același an (BRV, IV, nr. 133, p. 80), are 2 foi nenumerate + 546 foi. Ultimele 6 foi cuprind *Bogorodnicile voscreasnelor* (în colontitlu: *Bogorodnicele preste tot anul*).

Orologhion, Blaj, 1766.

Un exemplar mai complet decât cel prezentat în BRV, II, nr. 346, p. 170-171, existent în Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Cluj (inv. 96), are la sfârșit 7 foi nenumerate. Ultima filă cuprinde în continuare indicații asupra slovelor *Pashaliei*, precum și *Tablele crugurilor lunii*.

Evhologhion, Iași, 1774.

Această ediție, pe care o inserează BRV, IV, nr. 153, p. 91, după o informație insuficient de argumentată furnizată de C. Bobulescu⁵⁵, are evidente puncte comune, ce merg până la identificare, cu ediția apărută la Iași, în 1764 (BRV, II, nr. 338, p. 162), astfel încât putem să concludem că și în acest caz s-a produs o substituie datorată unei lecțiuni incorente.

Antologhion, București, 1776.

Revăzând exemplarul de la Copăceni, județul Cluj, după care au fost comunicate de către Atanasie Popa⁵⁶ datele pe care le-a acceptat și BRV, IV, nr. 157, p. 92, am constatat că ne aflăm de fapt în fața ediției apărute la București, în 1766, eronarea inițială vădindu-se prin însăși scrierea cu creionul pe foaia de titlu a anului necorespunzător.

⁵⁵ C. Bobulescu, *Pentru „Bibliografia românească“*. *Cărți necunoscute*, în „Spicuiitor în ogor vecin“, I, 1920, fasc. 1-3, p. 47-48.

⁵⁶ Atanasie Popa, *Biserici vechi de lemn românești din Ardeal*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania“, II, 1930-1931, p. 185.

Cazanie, București, 1778.

Acest titlu din BRV, IV, nr. 165, p.93, trebuie, de asemenea, eliminat, întrucât s-a confundat, după cum ne-am edificat prin consultarea exemplarului de la biserica din Apahida, județul Cluj, și de data aceasta anul imprimării⁵⁷, nefiind o nouă ediție, ci aceea a *Cazaniei* tipărită la București, în 1768 (BRV, II, nr. 356, p. 177-179).

Ceaslov, ediția a V-a, Blaj, 1778.

Exemplarelor descrise anterior (cf. BRV, II, nr. 413, p. 225-226; D. Poenaru, *op. cit.*, p. 216) le lipsește finalul, cartea având de fapt 2 foi nenumerate + 604 pagini. Așa cum am putut constata din exemplarul deținut de Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Cluj, ultimele 4 pagini conțin *Însemnare cum să cetesc Evangheliile voscreasnelor*.

Psaltire, Blaj, 1786.

La descrierea din BRV, II, nr. 507, p. 315, IV, p. 265, D. Poenaru, *op. cit.*, p. 230-231, trebuie să se adauge că exemplarul complet are la sfârșit 13 foi nenumerate. Pe ultima filă se găsesc indicații privind *Psalmii ce să cetesc la vreme de primejdie* și *Psalmii ce să dau canon celor ce să mărturisesc*, întregire adusă după exemplarul aflat la BCU Cluj.

Biblia, Blaj, 1795.

Potrivit descrierii din BRV, II, nr. 595, p. 380-382, această ediție a *Bibliei* are 10 file nenumerate + 849 + 246 pagini. Filele liminare conțin o succintă prefață a traducătorului, intitulată *Cătră cetitoriu*, urmată de un amplu *Cuvânt înainte la S<fânta >*

---

⁵⁷ *Ibidem*, p. 291.

Scriptură, apoi de o mică introducere *În ceale cinci Cărți ale lui Moisi*, precum și de un scurt preambul la *Cartea Facerii*. După această secțiune cu un conținut isagogic, filele liminare [8]-[10] cuprind *Însămnarea apostolilor și a evangheliilor duminecilor*, apoi înștiințarea *Cătră cetitoriu*, aparținând diortositorului Petru Gherman de Peterlaca, iar în final o erată. Cu toate că cele mai multe exemplare pe care le-am consultat prezintă această dispunere a paginării din partea introductivă, există unele în care filele [8]-[10] se află compactate, în mod firesc, la sfârșitul cărții. Această structurare a paginării – pe care am consemnat-o în exemplarul cu cota CRV 601 de la BAR, filiala Cluj, în exemplarul R 1620 de la Biblioteca Facultății de Litere din Cluj, în exemplarul V 19 de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj, în exemplarul CVR 497 de la Muzeul Unirii din Alba Iulia, precum și în cel aflat în posesia pr. prof. Ioan Bizău din Cluj – corespunde, după părerea noastră, intenției editorilor blăjeni: [7] f. + 894 p. + 246 p. + [3] f.

Paginația reală este însă puțin diferită datorită unor greșeli de numerotare. Astfel, în loc de p. 255 este tipărit 256, număr reluat corect pe pagina următoare, în loc de p. 452 apare 442, iar p. 874 este numerotată, în mod greșit, 876. Dacă aceste erori nu afectează numărul total de pagini ale Vechiului Testament, în partea a doua a cărții apar câteva repetiții care modifică volumul ediției. După p. 135, se revine în numerotare la p. 132, în loc de p. 136, din care rezultă un decalaj de patru pagini, care se

menține până la sfârșit, conducând la următoarea paginație finală: [7] f. + 894 p. + 250 p. + [3] f.

Consemnăm, de asemenea, o diferență de tiraje, mai precis o remaniere efectuată, parțial, după încheierea tipăririi. În cartea *Înțelepciunea lui Sirah*, în unele exemplare, capitolul 26 are 34 de versete în loc de 25. Pasajul adițional l-am înregistrat în exemplarul primat de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga“ din Cluj (cota BRV 595), în care sunt retipărite paginile 811-812 și în varianta prescurtată, legate însă greșit la sfârșitul *Vechiului Testament*. După versetul 21, comun pentru ambele tiraje, apar în plus versetele 22-30, corespondențele de versete dintre seria amplificată și cea redusă fiind, în continuare, următoarele: 31-22, 32-23, 33-24, 34-25. Aceste nouă versete suplimentare, consacrate defecțelor „muiării“, apar și în protograful traducerii manuscrise a lui Samuil Micu.

Neofit, **Înfruntarea jidovilor**, Iași, 1803.

După descrierea sumară din BRV, II, nr. 662, p. 446-447, rezultă că s-au tras, în același an, cel puțin trei tiraje din această carte. Biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj deține câte un exemplar din ultimele două tiraje, provenite din legatul Vasile Bogrea. Varianta a doua a cărții (cota V 273) prezintă o paginație diferită de cea menționată în BRV, numerotarea făcându-se pe file: f. titlu + [3] f. + 121 (= 120) f. La numerotare este sărită f. 88. Un exemplar similar se află și la BCU Cluj (cota 662/A), ambele având oglinda paginii de 160 x 120 mm.

Pe verso-ul foii de titlu, sub stema dublă, sunt reproduse următoarele „Stihuri poetice asupra peceții“, prelucrate, în mare parte, după *Evanghelia* de la București, din 1723, sau după *Cazania* de la Râmnic, din 1784:

„Doauă închipuiri ce în pecete s-au însemnat
Domnului Alexandru de la H<risto> s i s-au dat.
Corbul al Valahiei stăpân îl adeverează
Bourul Moldaviei domn îl încredințează,
Amândouă steame de domnie încoronat
Care de la Dumnezeu i s-au încredințat.
Pre domnul Alexandru cel de bună viță
Păzească-l Dumnezeu cu multă biruință“.

Pe a treia foaie nenumerotată, verso, după *Înainte cuvântare*, se află reproducă o xilografură care îl reprezintă pe Prorocul David cântând la harfă.

Un exemplar dintr-un al patrulea tiraj, necunoscut, se păstrează la BCU Cluj (cota 662/C), care prezintă următoarele elemente de identificare: pe foaia de titlu, cu un chenar ornamental diferit de al celorlalte tiraje, apare datarea „fevroarie 20“, față de „februarie 8“, pe celelalte; oglinda textului este mai lată (160 x 130), iar paginația diferită: f. titlu + [2] f. + 175 p., cu 26 de rânduri pe pagină; pe verso-ul foii de titlu este redat versetul 3 din psalmul 112, fără imaginea lui David; la începutul *Predosloviei* și al capitolelor, se află câte un frontispiciu floral, iar la finalul capitolelor, vignete; la sfârșitul cărții nu mai apare înscris numele „prubariului“.

Psaltire, Blaj, 1809.

Întrucât după p. 368 urmează la numerotare p. 399, textul nefiind întrerupt, cartea, descrisă în BRV, III, nr. 770, p. 13, are de fapt următoarea paginație reală: f. titlu + 4 p. + 428 (= 398) p. Precizarea este făcută după exemplarele din biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj (cota V 209) și din BAR, filiala Cluj (cota CRV 216).

Rânduiala sfințirii apei ceii mici, Buda, 1816.

Volumașul trilingv alcătuit de Ioan Theodorovici Nica conține 100 de pagini, nu 100 de foi cum apare, dintr-o eroare, în BRV, II, nr. 918, p. 155-156. Precizarea este făcută după exemplarele din biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu“ din Cluj (cota V 50) și din colecțiile BCU Cluj.

[*Vulgaris, Evghenie*], **Atârnare | în loc de scrisoare | asupra tarafului Ochelliștilor | pentru | firea a toată lumea**, [Iași, 1819].

Cu toate că încă de la cea dintâi bibliografiere a titlului, în 1875⁵⁸, s-a formulat un punct de vedere pertinent, trecut neobservat însă, s-au făcut în legătură cu localizarea și datarea textului lucrării numeroase supoziții hazardate⁵⁹, printre care și atribuirea

⁵⁸ I(ancu) M. K(odrescu), *Biblio-bronologie română*, în „Buciumul român“, I, 1875, p. 478.

⁵⁹ A se vedea, de exemplu, C. Bobulescu, *art. cit.*, p. 50; o critică a opiniilor lui Mihail Dragomirescu, Em. Grigoraș, P. Constantinescu-Iași și Gh. Adamescu vezi la D. Russo, *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română. O închipuită descoperire: un filosof român din secolul al XVIII-lea*, în „Revista istorică română“, I, 1931, p. 7-31.

lucrării traducătorului ei, Petru Stamatiadi. Intervenția lui D. Russo a reușit să elucideze, în mare parte, problemele ridicate de acest text, în special în privința paternității. Acceptând argumentația acestuia, BRV, III, nr. 1051, p. 315, prezintă titlul ca pe o anexă la *Adoleshia philotheos* a lui Vulgaris. În acest appendice autorul se raliază textelor polemice care respingeau teoria lui Ocellus Lucanus despre natura universului.

Întrucât e un colligate editorial, având formatul, dimensiunile și tipul de literă identice cu cele ale tipăriturii descrise în BRV, III, nr. 867, p. 113-115, dar cu o foaie de titlu proprie și o nouă numerotare a paginilor, socotim oportună înregistrarea cărții ca pe un titlu de sine stătător. Mai mult, există exemplare, printre care și cel din colecțiile BCU Cluj, care au fost difuzate și ca broșuri separate, ceea ce conferă cărții o entitate propriu-zisă.

Bucoavnă, Sibiu, 1826.

O transcriere a titlului ne oferă BRV, III, nr. 1268, p. 484, din care se deduce că această ediție ar fi tipărită numai cu caractere latine și ortografie maghiară. În realitate, este o bucoavnă cu text paralel, în stângă, pe paginile cu soț, fiind imprimat cu caractere chirilice, iar în dreapta cu litere latine și ortografie maghiară, așa cum rezultă după exemplarul păstrat la BCU Cluj.

În continuare, este scris textul cu caractere latine, parțial menționat de BRV, respectiv fără partea finală: *Depre Nemtzie pre Romaenie akum entaeii entoarsze*. În subsolul foii de titlu apare următorul

text, numai cu caractere chirilice: *Sibii | în tipografia lui Ioann | Bart. 1826.*

Cuprinsul bucoavnei este asemănător cu cel al primei ediții scoase de Moise Fulea, la Sibiu, în 1815⁶⁰.

---

⁶⁰BRV, III, nr. 876, p. 117, IV, p. 300; vezi, mai ales, Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 80-82, cu precizarea că tipograful ediției din 1815 nu poate fi Gheorghe de Clozius, care își începe activitatea abia din 1832; pentru alte amănunte, vezi și Eugen Pavel, *art. cit.*, p. 73-74.